

ИСМАЙЫЛ ШЫХЛЫ

РАЙКОМ КАТИБИ

НЕКАНӨ

I.

Ики саат иди ки, уча бойлу, энли күрәкли бир адам шәһәрин күчәләрини аста-аста долашыр, бағларын, эвләрин гаршысында даяныр, гашларын чатарак, фикрә кедир, сонра ено да йолуна давам эдирди. О, ээиз бир шей итирмиш адам кими шәһәрин һәр кушәсинә кедир, йоллары, көрпүләри, балача архлары, күчәләрдәки ағачлары, дүканлары, мәктәпләри, су грантларыны, бир сөзлә һәр шейи нәзәрдән кешириди.

Шәһәрин шәрг тәрәфиндәки хәстәхананың әтрафыны, көһнә мейданың янында салынан тәзә мөһәлләни, Сабир вә 26-лар күчәсини кәздикдән, Ленин бағыны сейр этдикдән сонра яваш-яваш педагожи мөктабин аркасында эрмәни гәбристанлығына доғру кетди.

Бир аз бундан әввәл азачыг сәпәләнимиш яғыш йолларын тозуну ятыртымшы. һавая янымш торпаг гоҳусу һолмушду. Көйдәки булутлар исә енидән сыхлашараг, һаваны ағырлашдырылды.

О, ағыр аддымларла гәбристанлығы кешиб, саһил ярганының конарында даянды.

Яргандан кәлән илыг бир мей онун янагларына тохунду. О, әввәлчә һүндүр ярганы дибиндә гыжылыты илә ахан Ағстафа чайына бахды. Чәндәкискили Эрмәнистан дағларындан баш алыб кәлән Ағстафа чайы күнәшин эррин шүәләрын өзүндә әкс этдирәрәк бир айна кими парлайырды.

О, әлини көзүнүн үстә гоюб, хейли гәрбә тәрәф бахды. Күнәш Авей дағы тәрәф эһир, өз гызыл шәфәгләрини йығыб, орада раһатланмаг истәйирди. Дөврәсиндә ағ булутлар долашан Көйәзән дағы, Чоғаз чайы, бир аз бәридәки Улкәмәли вә Дәмирчиләр кәнди ахшам юхусуна һазырлашырды. Яшыллыглар гойну илә Эрмәнистана кәлән шоссә йолу Дилванын янындан бурулуб кәздән итирди. Узагдакы Диличан дәрәси үзәринә ағ булутлары андыран чискили думан чөкмүшду.

О бир рассам һәссаслығы илә тәбиәтин бу әсрарәнкиз көзәллиинчә мәфтун олмуш вә сеһирләнмиш кими ачкөзүклә һәр шейи сейр эдир, тәбиәтин бу әчәзкар вә фәсункар мәнзәрәсиндән доймуру. О, лап узагдакы дағларә хейли бахдыгдан сонра яхынларә, Ағстафа чайы үзәриндәки дәмир көрпүя, Тбилисийә доғру узанан шоссә йолуна, Авей дағы әтәйиндәки Дашсалаһлы кәндиңә нәзәр салды. Сонра исә саһил боу узанмыш бағлары бир даһа сүзду.

Бу заман яшыллыглар ичәрсиндән мөләһәтли бир сәс учалды:

Күр гырағының эчәб сейранкаһы

Яшылбаш сонасы һайыф ки, йох вар,
ки, йох дур.

Учу тәр чығалы сийәһ телләрин
Һәрдем тамашасы һайыф ки, йох дур.

О, намәлум бир гызыл охудуғу
бу сөзләри дилләдикдән сонра өзүңә:

— Доғрудан да Вағиф юрдунун һәр бучағында бир ше'рийәт вар,— дейә керийә дөнүб, яваш-яваш шәһәрә доғру йолланды.

Артыг бу заман шәрг гарышырды. Кет-кедә гаранлығы гәрг олан күчәләрдә һәрәкәт азалды, әл-аяг йығышылырды. Адәтән ахшамлар су кәтирмәйи севон гызлар исә булаға топлашыб сөһбәт эдир, ара бир дә су габларыны тоггшудуруб, сәсләндирдиләр. Шәһәр ишыгсыз иди.

О, аддымларыны сур'әтләндирәрәк райкома доғру кетди. Гапыны ачыб ичәри кирмәздән әввәл эйванда даяныб Килсә бағы адланан бөйүк, ләкин пәрәкәндә бир һала дүшән, узун заман фикир верилмәдийиндән оглары, һәтта ағачлары гурумаға башлая баға бахды вә хидмәтчи гадын чырағы яндырдыгдан сонра кабинета дахил олды. Папағыны чыхарыб, масанын үстүнә атды. Яндырдығы папиросу түстүләдә-түстүләдә әлини галифе шалварының чәбинә гоюб, отагда кәзинмәйә башлады.

Ачыг пәнчәрәдән ичәри долан күләк масанын үстүндәки кағызлары гарышдырды. Төгвими бир вәрәгп чеврилди. Орада ири һәрфләрлә «1937-чи ил, август айы» сөзләри язылмышды.

Шәһәрән бәри сәкиг-сәкиг шәһәри сейр эдән, индисә кабинетдә папирос сүмүрән «намәлум» адам Газаха тәзә тәйин олунмуш райком катиби Әнвәрзәдә Зейнал иди.

О, хейли кәзишдикдән сонра мизин аркасында кечди. Гашлары чатылды, санки о өз-өзүндән сорушмаг истәйирди:

— Ахы ман ким идим?

II.

Зейнал анадан олан күнү Бакының күчәләри фәвғәл'адә бир чанлылыгга гайнайырды. Шәһәрин фәһлә районларындан арасы кәсилмәдән ахыб кәлән үстү мазутлу инсанлар кетдикчә чоҳалыр, низамы орду кими күчәләрдә һәрәкәт эдирди. Онларың әлләриндәки аял байраглар сә-

һәр чағы алышыб янан үфүгләри хатырладырды.

— Минләрә инсан бир ағыздан «Интернационал» охуюр, шәһәри долашараг: «Мәһв олсун истисмар!», «Ишчийә азадлы!»—дейә гышгырырдылар. Онлар—индийә гәдәр чәкич тутан габарлы әлләр буюн силаһ тутмушду. Бу издһһам гаршысында эвләрини итирән полис нәфәрләринин көзләри бәрәлир, анчаг әлләриндән бир иш кәлмәйәчәйини көрүб, күңчә-дә-бучагда кизләндирдиләр.

Үст мәртәбәләрин пәнчәрәләри тез-тез ачылыб әртүлүрдү. Ара бир ипәк пәрдәли пәнчәрәләр дәлиндән солгун чәһрәләр бойланыр вә кәлкә кими тез дә гейбә чәкилдирдиләр. Онлары тәр басыр, бөйүк бир ваһимә ичәрсиндә көзүчу күчәләрә бахыр вә Гара шәһәрдәки заводлары арасы кәсилмәдән вердийи фит сәсләрини әшидәрәк, тир-тир әсирдиләр. Буюн Хәзәр дә гәзәбли иди.

О, нараһатлыгга ериндә чалхаланыр, бир ушаг севинчилә атылыб дүһтур вә бә'зән дә һирсә саһилә чырпылырды. О, чошараг, күчәләр ахмаг вә инсан дәнзинә гошулмаг истәйирди. Дағлыг мөһәлләнин әйри-үйүр күчәләрилә ушагалр гачшыр, учуг-сөкүк дахмаларын янына топлашан чадралы гадынлар исә гайнашан издһһам сейр эдир, мәсәләни о гәдәр дә аһлая билмәдикләриндән чийинләрини чәкәрәк, бири-бирләрилә пычылдашырдылар. Бәли, Бакы аловлу бир гәзәблә алышыб янырды. 1905-чи илин ингилаб далгалары одлар юрдуну, Бакыны бүрүмушду.

Бах, белә бир күндә, дашйонан Гурбаның бир оғлу олды. О, эвә чоҳ кеч гайытмышды. Кичик дахмасының ағызына чатаркән, гарылар ону мүштулугламыш вә көзәйидлигы вермишдиләр. О исә севинәрәк, белә бир күндә дүния кәлән оғлуну мөһрибан бир ата көзү илә хейли сүзүмушду.

Күнләр кечдикчә бу ушаг бөйү-йүрдү. О да башга фәһлә балалары

қимі ярычпылағ вә ач һалда яшавырды. Аташ Гурбан сәһәрден ахшама гәдәр даш йонурдуса да, аялласина бир парча чәрәк пулу газана билмирди. О, һәр ахшам ишдән йорғун һалда эвинә гайыдыркен, онун йолуну көзләйән көрпә оғлу габағына йүйүрәди. Ата исә ону гучағына алыб өнәр, ири вә габарлы әлләрилә сачына тумарларды. О исә бир довшан кими атасынын синәсинә гысыларды. Бәзән дә өз балача әлини атасынын чибинә салыб, нә исә ахтарарды. Ушағын янында хәчаләтли олан ата, бу вахт даһа дәриндән аһ чәкәрди.

Кунлар өмүр үзүчү бир ағырлыгла кәлиб кеширди. Заман өз көһләнини чапыр, һеч нә илә һесаблашмадан ирәллиһәйрди.

Балача Зейнал бөйүрүдү. Гурбан, оғлунун һәр аддымына, һәр сөзүнә диггәт етирир, онун һәр бир кичик һәрәкәтини изләйрди.

Мәкәр онун оғлу башгаларындан әксикдими? Ону да кейиндириб бәзәндирсәң, һәр кун назыны чәксән писми ушаг олар? Онун голтуғына китаб-дәфтер вериб мәктәбә көндәрсән писми олар? Лакин заман она, бу арзуларына етмәйә имкан вермирди. Йохсуллуғ ағыр бир даш кими ону әзир, о исә бу тәзийгин алтындан чыха билмирди. Бәзән дә о, «Йох, мән оғлуму нә чүр олурса-олсун оху-дачағам, гой әли гәләм тутусун, мәнни чәкдийән әзийәтләри чәкмәсин» — дәйә дүшүнүр вә ушағын мәктәб яшына чатмасыни көзләйрди.

Нәһайәт о севинчли кун кәлиб чатды. Зейналын 8 яшы тамам олду. Гурбан, нәчә вахтдан бәри гонагт әдиб, сахладығы пул илә оғлуна тәзә палтар алды. Ону сәлигә илә кейиндириб әлиндән-тутду вә рус-татар мәктәбинә апарды. Ушағы мәктәбә гәбул етдиләр. О кун Гурбанын севинчн ерә-көйә сығмырды. О, өз арзусуна чатмышды. Онун оғлу башгалары кими мәктәбә кедирди. О, охуячағ, савад өйрәнәчәкди. Ким билир, бәлкә дә һәким я мүнәндис

олачағды? Ата, өз хәялында, оғлуну кәләчәйн һарда, нағалларда сөйләнән қим кәзәл бир һәят гурур вә бәзән дә фикир ичиндә бир көрпә кими өз-өзүнә күлүмсәйирди.

Зейнал кечә-күндүз дәрсләринә чалышырды. О, бөйүдүкчә даһа фикирли вә чидди олурду; яшына уйғун олмаян һәрәкәтләр эдир, саатларла нә исә фикирләшир, гаш-габағыны төкүрдү. Атасы, оғлунун далғынлығынын сәбәбини аяла билмирди. О бәзәш өзү чох кәзәл биллирди. О, бөйүдүкчә әтрафидакы һадисәләри яваш-яваш аяламаға башлаивырды. О, атасынын бир парча чәрәк үчүн кечә-күндүз әлләшдийини көрүрдү. О, көрүрдү ки, мәктәбә кәлән варны ушағлары дова-ловга кәзир, күндә бир палтар кейиндиләр. О, көрүрдү ки, бу дәймә-дүшәг ушағлар чүрбәчүр емәли шейләрлә мәктәбә кәлир, дәрәдән чох, емәклә мәшғул олурдулар. Анчағ нәдәнсә мүәллим онлара һеч бир сөз демирди. Бу ушағлар дәрсләрини билсә дә, бидмәсә дә онлары мәнрибанлыгла диндиридиләр. Зейнала исә әһәмийәт бәлә вермирдиләр. О, гыш айларында өзүнүң палтосуз олдуғуну, атасынын көһнә палтар ичиндә үшүйүб көйәрдийини, анчағ бәзиләриний күчәдә боғазы дәрәли палто кейиб, кәздийини көрүрдү.

Бүтүн булар һамасы балача Зейнала тәсир эдирди. О, ушағ зәкәсы илә бүтүн бу уйғунсузлуғларын сәбәбини өйрәнмәк истәйрди. Оudur ки, кетдикчә далғынлашырды...

О, һәр кун атасынын һалыны дүшүнүрдү. Бүтүн бунлары: узун заман фикирләшән ушағ, нәһайәт мәктәби төрәк етмәйн гәрәра алды. О, анчағ үч ил охуя билди. Үч илдән сонра исә, 1916-чы илдә, мәктәбин төрәк етди. О, атасына көмәк етмәк, һеч олмаса өзүнү сахламағ истәйрди. Атасыны әтиразына баһмайрағ, ишләйәчәйини билдириди вә ишә кирди. Бу күндән сонра һәр сәһәр Гурбанын йохсул өвиндән 2 нәфәр ишә кедирди. Онун бири ата, о бири исә он

бир яшлы Зейнал иди. О, әмәлатхана-ларда чилинкәр шакирди олду. Иллар снә дә етүб кешир, ата-бала нә гәдәр чалышырдыса да әлтиятдан яха гуртара билмирдиләр. Санки кизли бир әл онларын ишини гәсдән долашдырырды.

1919-чу илдә бу анләйә бөйүк бир бәдбахтығ үз верди. Гурбан иш заманы шикәст олду. Ону кәнара атыдылар. Артығ һеч кәсә ләзым олмаян бу шикәст фәһлә эвдә отурмаға мәчбур олду. Беләликлә аялданн бүтүн ағырлығы 14 яшлы Зейналын үзәринә дүшдү.

О, һәр шейн, — тәһсил, сөнәт саһиб олмағы ундарағ, бир парча чәрәк үчүн кечә-күндүз чалышмаға башлады.

Онун бу ағыр һәятә 1920-чи илә гәдәр давам етди.

Апрел күнәшинин илк шүалары Азәрбайчан үзәриндәки гара думаны говдугдан сонра минләрлә фәһлә вә кәндлиләр ағыр йүк алтындан чыхағар, дәриндән нәфәс алдылар.

Зейнал да онларын сырәсында иди. О, инди бөйүк бир һәвәслә чалышырды. Чүнкү чәкдийн зәһмәтин барыны ейрди. О, инди һаманын бәрәбәр олдуғуну көрүрдү. О, көрүрдү ки, инди, үзәриндә баһар тәрәвәт олан минләрлә фәһлә бадалары мәктәбә кедир, һәр шей дәйишмишди.

Зейналын гәлбиндә чоҳдан бәри ятан арзулар баш галдырды. О, охумағ истәди. Ахы нә үчүн дә охумасын? Она ким мане олурду?

Зейнал охумағы гәрәра алды вә 1925-чи илдән фәһлә кәңчләрин кечә мәктәбинә дахил олду. Она гайғы илә янашдылар. О, инди мүәллимләр да дәйишдийини, тамаминә ени адамлар олдуғуну көрдү.

Кечмишдә она һеч кәс әһәмийәт вермирди. Онун гейдинә галыб, һалыны сорушмурдулар. Индисә тамамыла башга чүр иди. Бүтүн булары она ким вермишди?

Совет һөкүмәти! Ленин—Сталин партиясы!

О, өзүнү белә бир партиянын үзәлери сырәсында көрмәк истәйрди.

Нәһайәт о, бу арзусуна да чатды. 1926-чы илдә ону УЙҚ(б)П үзәлу-йүнә гәбул етдиләр. Бу севинчли күндән сонра о, даһа сәйлә чалышмаға вә тәһсилнин давам етдирмәйә башлады. 1927-чи илдә Бақы почта-телеграф курсуна кирди вә мантйор адыны алды. Лакин бу аз иди. Һәт ирәллиһәйрди. Ени бир әләм гурмағ үчүн бу чох аз иди. О, енә охумағ, һәятлә аяғлашан бир адам олмағ истәйрди. Онун үчүн имканлар яратмышдылар. Булардан истифадә етмәмәк олардымы?

О, 1930-чу илдә сабит Нариманов адына техникумун электро-механика ше'бәсинә дахил олду. 4 ил орада охуюб, 1934-чу илдә тәһсилни тамам етди. Зейналын бу фәаллығыны көрән партиямыз она даһа да инанды вә ону ени-ени ишләрә чәкди.

Зейналын вәзифәләри бир-бир дәйишмәйә, өзү исә илләрлә йох, айларла бәзә атмаға башлады. Техникуму гуртардыгдан сонра о, Бақы милис идарәси нәздиндәки әмәлийәт ше'бәси мувәккили вәзифәсиндә, Бақы сәнае кооперасиясы нағлийәт ше'бәси мүдирлийиндә вә Бақы Октябрь Район Совети сәдри кими мәс'ул вәзифәләрдә ишләдә. Партиямыз она нә иш верирдисә Әнвәр-зәдә Зейнал ону намусла еринә етирдири. Оudur ки, она даһа мәс'ул вәзифәләр тапшырмағы гәрәра алдылар.

1937-чин илн августунда ону Газах район партия комитәсинин биринчи катиби вәзифәсинә тә'йин етдиләр.

О, бу ишин мәс'удийәтини һисс эдирди. Ади, һәм дә йохсул бир фәһлә баласына белә бир иши әтибар етмишдиләр. Бу бөйүк вә шәрәфли бир иш иди.

III.

— Ахы бу нийә белә олсун? Нә үчүн районун ән бөйүк колхозларындан бири олан «Каганович» колхозу һамидан керн галсын? Бәлкә

онларын торпагы аздыр? Йох, бу нагда сөһөт ола билмэз. Бир яны Дүзгышлаг ва Колакир кендлярини, бир яны Газакбайлини, ашагысы исэ Салахлыны тутан бу бөйүк саһа онлар үчүн чох дейлидими? Һәм дэ нэ чүр торпаг, суюн көзү, бир гектар да олсун гумсал вэ дашлыг ери олмаян гараторпаг! Районда белэ көзөл мүнбит торпага һасрат галан кендлэр аздырмы? Һәлә бу кендин баглары, етишдирдлий мейвалары, хурусилә районда өз дады илә шөһрөт тапмыш армуду буранин көзөл торпага малик олдуғуну сүбүт этмирми?! Бөлкө ишчи гүввәси чатмыр? Бу нагда да данышмага дөймөз.

Мадамки һәр шей—торпаг, су, ону бечөрән ишчи гүввәси вар, бас нэ үчүн иш керя галыр? Бунун сирри надир?

Бу дүшүнчәләр вэ гарышыг суалдар бир айдан бари иди ки, Өнвәрзадони нараһат эдирди. О, һөмишә, һәр ердә бу нагда дүшүнүр, анчаг һәлә гәти бир нәтичәйә кәлә билмирди. О, кечә-күндүз колхозлары кәзиб, ишләри йохлайырды. Шыхлы вэ Салахлы колхозларына баш чөкдикдә, Чайлы «Коммунасы»ны көрдүкдә фәрәһләнирди. Әзизбәйли «Молоты» колхозуна исә хурусси бир мөһәббәтлә янашырды. Ахы, нэ үчүн дэ белэ этмәсин? Памбыг ишн өз гәйдәсиндадыр. Тахыл дөйүлүб гургармыш, от дашыныб йығылмыш, гошгу улаглары исә сағламдыр. Бунлары көрәндә инсан фәрәһләнемәзи? «Каганович» колхозунда исә иш башга чүрдү. О, бүкүн дә, һәмишәки кими алаторандан дуруб, памбыг мәнәтәгәсинә доғру йолланды. Памбыг барданлары илә йүкләнмиш араба карванлары чоҗдан гапыны ағзында дапнымышды. Ири буйнузу коллор боюндурүүгүн алтында нараһатлыглар төрпөндикчә арабанын голлары вэ чағлары чырылдайырды. Өкүзләр төйшүйүр, коллор фысылдашырды. Һамындан багаг кәлән чаванлар исә зарафатлашдырдылар:

— Көзүнә дөндүйүм сары кәл, бүкүн дә һамыны хышлады.

— Ә, чох өйүнмә, мәнм тәпәл кәлмнин багагында о нэ эдә билләри?

— Сиз нийә Әсли-Кәрәм кими дейширсиниз. Бары мән олар ердә данышмайын. Сиз ки, мән йолда гойдум. Боз өкүз тәпәл кәли дә, сары кәли дә өтүб кечди,—дейә алчаг бойлу бир кәнч сөзә гарышды вэ сонра да өкүзүнү тумарлайраг:

— Залым оғлунун өкүзү, өкүз дейли ки, басачирди, басачир,—деди.

— Ә, сән аллах о яна элә, сонра бизи басдырарсан.

Бу атмачая шаггылыт илә күлүшдүләр. Арабаларын сайы кетдикчә артыр, шоссә йолунун дашларыны эзән төкөрләрнин хырылтысы яхынлашырды.

Бир аздан гәзәл башланды. Өнвәрзадә арабалары бир-бир йохлайыр вэ һансы колхозун олдуғуну сорушурду. Демәк олар ки, бүтүн колхозлар памбыгыны кәтирмишди. Гәрибә бурасы иди ки, ән узаг олан колхозлар һамындан тез кәлмишди, анчаг «Каганович» колхозундан енә дә хәбәр йох иди.

Тоз-торпага булашмыш «М—I» кендин әйри-үйрү күчәләрнин кечиб, памбыг тарласына яхынлашды.

Чохдан етишиб, дөрләмәк истәйән памбыглар сачаг-сачаг олуб ерә төкүлдүрдү. Онлары топламаг, тоз-торпага гарышыб чүрүмәсинә имкан вермәмәк лазымды.

Машыны, саһа бою кедир, арханынча тоз золаглары бурахырды. Орда-бурда кәзә чарпан гадынлар исә аста-аста памбыг дәрририләр. Шофер машыны даяндырды. Өнвәрзадә машындан дүшүб, ири сөйүд ағачларынын дибилә шырылдайыб ахан балача архдан туланды. Ким исә көлкәдә ятырды. О, аяг тапылтысыны эшиндәрк, көзләрнин ағыр-ағыр ачды вэ бәркдан көрәшди. Бирдән машыны көрәрәк аяга сычрады. Өнвәрзадә ону башдан-аяга сүзәрәк сорушду:

— Бригадир һаны?

— Мәнәм, йолдаш райком,—дейә о, үстүнүн тозуну чыра-чыра чаваб верди.

— Бәс бурда нә эдирсэн?

— Бир аз йорулушудум.

Өнвәрзадә кибиндән бир папирос чыхарыб яндырды вэ тәрс-тәрс она бахды.

— Нечә нәфәр ишчин вар?

— 35 нәфәр.

— Нечәси ишә чыхыб?

— Он беши.

— Бәс галаны һаны?

О, динмәди. Башыны ашагы салды. Сонра горха-горха: — Кәлмирләр, йолдаш райком,—деди,—биз атлы олмушуг, онлар пняда. Тута билмирик.

— Көрүрәм. Сән габырғаны ерә верәндә онлары тута билмәзсэн.

О, һирслә бригадирдән үз дөндөб, памбыг шахларынын арасы илә колхозчуларын янына кетди.

Ара бир йол узуну әйлиб, ерә дүшән памбыглары йығыр, онларын тозуну чырпыр вэ ону тәггиб эдән, һәлә дә йохудан тамамилә айылмыш бригадирә:

— Бунун һамысы гызылдыр. Сән бунларын гәдрин билирсәнми?—дейрди.—Буну вахтында топламасан, чүрүйүб келәчәк.

Бригадир башыны ашагы салыб, динмирди. Өнвәрзадә еничә памбыг дәрәнләрә етишмишди ки, һараданса райкомун кәлдийини эшидән колхоз сәдри она яхынлашды.

— Хош кәлмисән, йолдаш райком,—дейә дилләнди.

Өнвәрзадә онун саламыны көңүлсүз алараг сорушду:

— Әһмәд, ишчиләрнин һаны? Нә үчүн онлар ишә чыхырлар? Көзләмәдийи бу суалдан бир аз дурухан колхоз сәдри:

— Сөзүмә бахмырлар, йолдаш райком,—деди.

— Демәк пис рәһбәрсән. — Ахы мән нә эдим? Өнвәрзадә, ачы бир сөз демәкдән өзүнү күчлә сахлады.

— Әкәр онларын һарада олмагыны билмирсәнсә, мән сәнә көстәрәрәм. Кедәк кәндә,—дейә Әһмәд мурачәт этдикдән сонра машына тәрәф аддымлады.

Һәйәтләри кәзирдиләр. Бүркүдән нәфәс алмаг олмурду. Һәйәтләрин чо-хунда гызғын иш кедирди. Гаргыдалыны дәрир, шахыны исә бичирдиләр. Демәк олар ки, эвләрин һамысында адам варды. Онларын бәзиси етишмиш мәһсулу йығыр, бәзиси исә дәрилән гаргыдалыне кешик чәкирди.

Райком кәтиби тез-тез Әһмәдә: — Бунлар кимдир?—дейрди.—Сәннин ишчиләрнин дейлими? Нә үчүн суусурсан? Йохса башга ердән кәбилбәр?

Онлар дөнкәни бурулуб, бир һәйәтә кирдиләр. Боз бир ит онларын үстүнә чумулду. Бу сәс-күйә әлиндә бел олан орта яшлы бир киши чыхды. О, итә ачыгландыгдан сонра гонаглара: «Хош кәлмисиниз»,—деди вэ онлары эвә дәвәт этди.

Кәтиб она тәшәккүр этдиклән сонра:

— Әми, нә иш көрүрсән?—деди. Киши бир аз утанмыш кими чаваб верди:

— Геч, башына дөнүм,—деди,—чәпәрнин ерини дөйиширәм.

Өнвәрзадә даһа да марагланыб чәпәрә яхынлашды. Бура су чыхма-ян бир ери иди.

— А киши, ай Аббас дайы, бура кәйине лазымдыр? Аллаһын дөмйә ерини чәпәрә алыб, нә эдәчәксән?—дейә Әһмәд дилләнди.

— Дедим бәлкә лазым олду. Хырман-зәд дейдүк.

Өнвәрзадәнин гашлары даһа да чыгылды. Эвин янына йығылмыш дәрз таясына бахды. Онун көзлориндикә суал аламәтнин дуян әв сәһиб:

— Гапымдакы еримдән чыхыб, башына дөнүм,—деди. Өнвәрзадә динмәди. Аббас кишинин сөзләрни ону хейли дүшүндүрдү.

☆

Клубда аяг-басмаға ер йох иди. Пәнчәрәнин, һотта гапынын ачыг олмасына бахмайраг истидән нәфәс алмаг олмурду. Отурмага күрсү чатышмадыгдандал дәр тәрәфдә аяг үстә дуранлар эвләриндикән ябая, яхуд дүра белә сөйкәмишдиләр. Үстүнә гырмызы парча салынмыш ири

☆

Онлар, ики саатдан чох иди ки,

бир масанын архасында отуран райком катиб диггэтлэ колхоз сэдрина гулаг асырды. Оун сол тэрэфиндэ эйлэшэн илк партия тэшкилатчысы Нәсиб дайы тез-тез отузлуг лампанын шыгыны галдырырды.

Әһмәди тәр басмышды. О, аяг үстэ данышыр, сөзләрини чамаата чатдырмаг үчүн чох вахт багырырды:

— Йолдаш райком биздән чаваб истәйр. О, бизим колхозун керидә галмасынын сәбәбини өйрөнмәк истәйр. О, мәнән сорушур ки, нийә чамаат ишә чыхмыр? А йолдашлар, кәлин она чаваб верәк. Ахы мән дә язымға. Сиз ишләмәкшиниз, мән һамынызын әвәзиндә чаваб верәс олурам. Райком мәнни һаглы дөйүр. Чох ериндә данлайыр. Тагырын һамысы мәндәдир.

— Тагырыныз нәдир, ондан даныш,—дейә Әһвәрзәдә ериндән диләнди.

Әһмәд бир аз өзүнү доғрулдуб сәсини учалтыды:

— Мәнним тагысырыммы?

Сонра да көзләрини гыяраг, азычыг сүкүт этди нә бирдән кур сәслә:

— Мәнним тагысырым үрәин юмшагылыгмыр,—деди,—мән һалә һеч кәсә пәслик эләмәйишәм, һеч қәси инчиди күлдән ағыр сөз демәишәм. Анчаг даһа баслар, инди өзүм биләрем нә эдәчәйәм! Бу күндән сонра һеч кәсә рәһм этмәйчәйәм!

Клуба бир пычылдашма яйылды. Һәттә далдә аяг үстә дуранлардан күләнләр дә олды. Әһмәд даһа да гәзәбләниши кими:

— Бәли,—деди,—бизим ишә манә оланларын, демагоглог эдәнләрин көкүнү кәсәчәйәм!

О, данышдыгча гызышыр, гызышдыгча сәсини учалдырды. О, артыг колхозун вәзийәтиндән йох, өз кәрәчәйи ишләрдән, чамааты асыб кәсәчәйиндән данышырды. Залдакылар ону паразилыгдә диләйир, чохлары да ериндә отура билмәйиб, һирсиндән о үз-бу үзә чеврилирди.

Әһмәдин белә зауичулугуну көрән райком катиб енә бир суал верди:

— Де көрүм, арвадын ишә чыхырма?

— Бәли.

Чамаат енә хысынлашмаға башлады.

— Нечәнчи бригадәда ишләйр?

— Икинчи бригадәда, йолдаш райком.

Әһвәрзәдә әлиндәки қағыза нә исә гәйд эдиб аяға галхды во:

— Бригадир кимдир?—дейә сорушду.

Ири көвдәли, сарлам бәдәнли, 30 яшларында олан бир нәфәр аяға галхды:

— Мәнәм!

Сонра башындакы гара сачагы лапагы көзүнүн үстүндән далә итәләйиб ирәли кәлди. Аралыға дәрин бир сүкүт чөкдү. Әһмәд көзләрини кениш ачарга, ону үзүнә бахды.

— Адыныз нәдир, йолдаш бригадир?

— Әләмдар.

— Йолдаш Әләмдар, Әһмәдин арвады ишә чыхырма?

О, бир аз дурухду. Тез-тез тәрнин силән колхоз сәдринә, сонра да сүкүтлә ону чавабыны көзләйән чамаата бахды вә бирдән:

— Йох, йолдаш райком,—дейә гәтййәтлә чаваб верди. Әһмәд гыпгырмызы олды. Нә исә демәк истади. Анчаг Әһвәрзәдәнин сәрт бахышына раст кәлиб удгунду.

— Бәс ону ерини ким бечәйр? Әләмдар бир аз да ирәли ериди. Чохдан бәри үрәиндә сахладыгы сөзү ачыб демәйә башлады:

— Йолдаш райком, мәнним 45 ишчим вар. Анчаг онлардан 20-си я да 25-и ишә чыхыр. Галанынын һеч үзүнү дә көрмәишәм. Бирин даға кәдиб, биринә хошду, биринин ушағы вар, нә билним мән, бирин палчыга батды. Буна дәймә, колхоз сәдринин гоһумудур, она дәймә испалкомун гоһумудур. Башгасына да нийә ишә чыхырсан дөйәндә чаваб верир ки, фланкәс мөндән артыг кишинин гызыдыр?! О, нийә ишләмир? Нә вахт ки, бөйүкләрин го-

һум-әгрәбасы ишә чыхар, онда мән дә ишләрем.

— Йолдаш Әләмдар, сизчә һамынын ишә чыхмасы үчүн нә этмәк лазымдыр?

— Нә этмәк лазымдыр?—дейә о, бир аз дурухду. Баягдан әлиндә тутлуғу чубуғу бир-ики ағыз сумурду.

— Әввәләк кәндимизин агсагаллары вә гоһум-әгрәбаларынын ишә кәндөрмәлидир.

О, енә даянды. Бир мүддәт залы сүздү.

— Йолдаш райком,—деди,—бир дә кәрәк бәзиләринин үмидини кәсәсән.

Бу сон чүмлә Әһвәрзәдәйә чох гәрибә кәлди. Әлиндәки гәләми қағызын үстә атдыгдан сонра:

— Йолдаш Әләмдар,—деди,—сөзләринизи бир аз да айдынлашдыра биләрсинизми?

Райком катибинин, ону сөзләрилә бу гәдәр маргаландығыны көрән Әләмдар бир аз да чүрәтләнди:

— Йолдаш райком, мән ачыг данышмаг истәйрәм. Бизим әтә колхозчуларымыз вар ки, колхозун ишнә һеч көзләринин учу илә дә бахмырлар. Ишләмәмәкләри чәһәннә мө, һеч олмәзса айда бир дәфә идрәнин габагына чыхыб, сорушурлар ки, нә вар, нә йох?

Әһвәрзәдә нараһәтлыглә:

— Бәс онлар нә иш көрүр?—деди.

— Онлармы?—дейә бир аз сусан Әләмдар енә давам этди:—Әкин әкир, гаргыдалы сәпир, бостан бечәйр. Биңнә кәдир. Һәрәсинин бир һектар ери вар. Орғанларыны яландан айры тәсәррүфат эдиб, һәрәсинә дә 25 солуг ер алыб. Нә башынызы ағрыдым, өзләринин колхозларыны дүзәлдибләр. Сорушандә ки, фланкәс һардадыр, дейирләр: «Бақыда, Тифлисдә». «Орда нә гаырыр?». «Алвер эдир». Инди, ай башына дөнүм, белә адамдар колхозда ишләйәрми? Әлбәт ки йох? О өзүнә үмид эдир. Колхозта элтиңчә йохдур. Бах, бәләләринин үмидини кәсмәк лазымдыр ки, колхозун ишнә үрәкдән чан яндырсын.

О, сөзүнү гуртарды.

Залда чәхнашма башлады. Һәттә бир чохлары мүбаһисә дә эдирди. Көрүңүр ки, ән хәстә бир мәсәләйә тохунулдуғундан һамы данышмаг истәйрди. Кимсә архадан:

— А райком, дәрдин алым, мәнә дә сөз вер, бир-ики кәлмә дә мән дейим,—деди:

Она сөз вердиләр.

Гоча бир киши чамааты яра-яра габаға кечди. Оуну белә азычәг әйилмишди. Чох да узун олмәзнә чал сагалы варды. Бу, Кәрим киши иди. Тойларда мәзә ачмағы илә мәшһүр иди. Ушаглар һәмшиә: «Кәрим дайы, сән аллаһ, бир руһани ойна»—дейәрдиләр. О исә ортая чыхар, әввәләк хейли сакит дулар, сонра исә голларыны яваш-яваш галдырар вә чийинларини чәкәрәк, ойнамаға башларды. Ичластарда кәсә бирдән һеч кәсин ағлына кәлмәйән ишләрдән данышарды. О, инди дә кәһнә әдәти үзрә ағыр-ағыр чамааты сүздү. Һамынын она гулаг асыдығыны йәгин этдикдән сонра үзүнү Әләмдара тутуб:

— Оғул, яхшы данышдын, анчаг һамысыны йох,—деди.

Сонра о, данышанларә диггәтлә гулаг асан Әһвәрзәдәйә мүрачизәт этди:

— Йолдаш райком, сиз бизим нә үчүн ишә чыхмадығымызын сәбәбини өйрөнмәк истәйрсиниз. Инди гулаг асын, мән дейим: Әләмдар деди ки, агсагаллар гоһумларыны ишә гоймур. Доғрулар. Сонра деди ки, үмидини кәсмәк лазымдыр. Анчаг мән дейирәм: чамаата үмид вермәсән һеч кәсә ишләмәз.

О, сөн сөзләрини дөйәркән белини бир аз дүзәлтди вә сәсини учалтыды:

— Билирәм ки, дөйәчәксиниз, бу нә сөздүр? Биз һеч нә баша дүшмүрүк. Анчаг бурда чәтин бир шәй йохдур. Биз һамымыз гапымызда гаргыдалыдан, тахылдан әкмишик.

Көчүмүзү она дикмишик. Чүңкү әмәк күнүнә һеч нә алмырыг. Кәчән ил 500 әмәк күңүм варды. Чәми 150 килограм тахыл алдым. Ахы

бунуна мән нә эдәчәйм? Нийә биз бу эзийәтти чакөк? Биз кимдөн экистик? Нә үчүн гулагымызың диндәки «Молотов» колхозу һәр эмәк күнүнә 7 кило тахыл пайла биләр, биз исә алаһың бир кило-суну да ала билмирик? Халг кефә-ламагдәдыр. Иш көрүр, эв-эшик дүзәлдир. Ишыг чәкдир, мән исә сәһәрдән ахшама гәдәр әлимдә няя, фышта-фышгә тоюг-чүчә говурам. Нә вар-нә вар, киши гаргыдалы әкиб. Чамаат көзүнү колхозун амбарында тыгланмыш сары бугдә ди-кәндә, мән күнчәки боз чувала ба-хырам. Нийә? Ондан өтрү ки, колхозмузун иши яхшы кетмир. Бу ил исә даһа пәсидир. Колхозун һеч тохумлуг тахылы да йохдур. Буну сәбаби одур ки, сәпничиләр тохум-луг бугдәни йығыб апардылар. Ер гәра галды. Аздан-чоходан йығылан тахылы исә хырмандә дафтыдылар.

Сонра үзүнү Әләмдәра тутуб де-ди:

— Инди, ай оғул, һамыны бир әл-дә тутмазлар. Бәзисини үмидини кәсмәк ләзимдирсә чохуна да үмид вермәк ләзимдир. Мән колхоздан тахыл алсам нийә эзийәт чәкиб-гаргыдалы әкирәм.

О, бир аз тәйшүрәк даянды, сонра сөзүнү белә гуртарды:

— Бизим дәрдимиз будур, йол-даш райком, башчымыз йохдур. Би-зә башчы ләзимдир.

Багдан бәри дейиләндәрә диггәт-лә гулаг асан Әнвәрзәдәни һашла-ры чатылмышды. О, тез-тез папирс чакирди...

О, һәр чыхышдан бир шей өйрә-нир, бир айдан бәри ону нараһат эдән суаллара яваш-яваш чаваб та-пырды. Санки долашыг бир кәлә-фин учу әлине кечирди. Һәр шей тәдриҷан она айдын олурду.

Бәли, бу, ики системни, шуурлар-да галмыш хүсуси мүлкийәтчилик-лә ичтима мүлкийәтин амансыз вуршу иди. Ичтима мүлкийәт зәиф олан ердә хүсуси мүлкийәт чилик даһа да артыр, эмәк инти-заны позулур, иш ахсайыр. Бу кол-хозун да әсас бәласы бу иди.

Умуми ичлас гуртардыгдан сон-ра Әнвәрзәдә һейғәт үзвлорини сах-ламышды. О, инди артыг суаллар вермирди. О, нөгсанлары көстәрир вә нә этмәк ләзим кәлдийини да-нышырды.

— Әһмәд, күнаһын һамысы сән-дәдир. Сән чанисән, сән колхозун эмәк интизамыны позусан. Арва-дин вә гоһумларын ишә чыхыр. Бу исә колхоз интизамына инди бир һалдыр. Командир вуршундан кә-нарда дурса, дөйүшчү вуршармы? Сән колхозу элә бир һала салмысан ки, һеч кәс орда ишләмәк истәмир. Чүнкү зәһмәтин сәмәрәсини көрмүр. Сәнин бу ил һәтта тохумлуг та-хылы да йохдур. Сәбаби одур ки, сән, кечән ил иши вичдансызлара тапшырмысан, өзүн исә нәзәрәт етирмәмисән. Сәндән кәмәк алмая-чәганы көрән чамаат өзүнә азугә топламаға башлайыб. Индисә ча-мааты асыб-кәсәчәйиндән данышыр. сән. Бүтүн бу ишләрә көрә сән өз чәзаны алачагсан.

Сонра үзүнү башгаларына тутуб:

— Инди гаршыда бирчә вәзифә дурур,—деди,—кәрәк ишимзини элә дураг ки, колхозумуз варлы олсун. Эмәк күнүнүн дәйәри артсын. Кол-хозчу амбардан ләзим олан шей ала билсин. Бах, бу заман онлар гапы-бачадан әл чәкәчәкләр. Әкәр белә этмәсәк, букун хырман ери һа-зырлаян Аббас киши, сабаһ саман-лыг тәдәрүкү көрәчәк, шуурларда-кы капитализм галығыны аңчаг бу йолла йох этмәк олар.

Әнвәрзәдә әлиндәки сөнмүш па-пиросу яндырдыгдан сонра үзүнү һесабад Таһирә тутуб деди:

— Сән билирсәнми ки, бу кәндин бүтүн һагг-һесабы сәндән асылы-дыр. Сән әлиндәки шотка илә оя-нама. Чүнкү онунла сән бир кәндин мүгәддәрәтыны һәлл эдирсән. Индидән сәниндә шәрт кәсирәм. Әкәр колхозун бир гәлийнә, аңчаг бирчә гәлийнә хаянәт этсән һәр шей битмиш һесаб эт.

Әнвәрзәдә бу сөзләрдән сонра: — Нәсиб дайы,—дейә илк партия тәшкيلاتчысына мурачәт этди,— сән дә һәркәтә кәлмәлисэн. Ахы

кәндә сияси рәһбәр сәнсән. Һаны сәнин тәшвиғатчыларың? Бу сәһә-нин нә үчүн унутмусан? Колхозчу-лара һәр шей айдынашдырмаг, орадакы аңлашылмазлыгы йох эт-мәк ләзимдир. Сабаһдан һамя бир нәфәр киши памбыга чыхмалыдыр. Мәктәбләрлә әлагәйә кирмәк ла-зимдир. Онлар өз кәмәйини сидән әсиркәмәз. Сонра сабаһдан бир ко-мисйон дүзәлдин. Гапыларда әкилән ерләрин миғдарыны мүйәйин эдин. Әкин сәһибләринин эмәк күнүнү йохлайын. Һәйәтны тәсәрруфатда әкилән тахыллары алыб амбара йы-ғын. Сонра исә ону әйтиячы олан фәал колхозчулар пайлайын. Иш-ләримизи енидән гурмалыыг. Әлә этмәк ләзимдир ки, онлар өзләри гапыда тахыл әкмәкдән әл чәкисин. Бу исә ялын вә ялын колхоз вар-ландыгдан сонра ола биләр. Онлар эмәк күнүнә тахыл, яғ, пәндир, әт алдыгдан сонра һәр шейдән әл чә-кәчәкләр.

О бир аз даянды. Сөнмүш папи-росуну тәкәрар яндырды. Дәриндән нәфс алдыгдан сонра үзүнү брига-дирләрә чевириб:

— Памбығын бир грамыны да итирмәк олмас,—деди.—Колхозчу-лары баша салын, онлары ишә чәлб эдин.

Сабаһ колхоз сәдринин да, кәнд совети сәдринин дә арвадлары ишә чыхәчәг. Бир сөзлә, һеч кәсә хәтир көрмәдән һамыны ишә апармалы-сыныз. Биздән асылы олан башга кәмәклиһи дә эдәчәйик.

О, енә әтрафындакылары сүзүб; — Һәр шей айдындырмы?—дейә соруду.

— Айдындыр, йолдаш райком.

— Әлә исә кәдин, сабаһдан ишә башлайын!

IV.

О, көзләнилмәдән пәйдә олур, өз машыныны ағла кәлмәз ерләрә сү-рүрдү. Онун зәһнини аңчаг бирчә шей, коллектив тәсәрруфатын гү-дәрәтини-кәстәрмәк, колхозлары вар-ландырмаг вә беләликлә дә шуур-лардакы капитализм галығларыны мәнв этмәк мәсәләси мәшуул әдир-

ди. О, чоһ вахт машында, йол узун-ну мүркүләйәрәк, кечәни кеширри-ди. Онун зәрафатчыл шофери Ша-мил бә'эин:

— Ай йолдаш райком, белә ол-мас ахы,—дейрди,—өзүнүзә язы-ғыныз кәлир, һеч олмас мәнә рәһм әдин. Дағ бойда адам идин, инди йохусузлугдан әрийиб, чүчәйә дөнмүшәм.

О исә күләрәк дейәрди:

— Бу бизим борчумуздур. Бир дә ки, халга рәһбәрилик этмәк асан иш дейил. Һәм дә ишин бу вахтында адамын көзүнә һеч йох кәдәрни?

О, хүсусилә «Каганович» колхозуна диггәт етирир, бә'эин бир күн-дә ики-үч дәфә кәлиб ишләрә баш чәкирди. О, бураны тамамилә дә-йишидрмәк, нүмүнәви бир һала сал-маг истәйирди. Одур ки, Әһмәди ярытмаз ишләдийнә көрә чазалан-дырымыш, онун әвәзинә исә Ибраһим Хәлили тәййин этмишиди. Әнвәрзәдә мәктәби дә унутмады. Ишинин чоһ олмасына бахмаяраг, ора кәдиб мүәллимләрлә көрүшүр, онларын вәзийәтилә таныш олур вә тез-тез дәрсләринә гулаг асырды. Тәнәф-фүсләрдә исә башына топлашан мәктәблирлә ширин сөһбәтләр әдирди. Мәнв буна көрә дә шакирд-ләр она мәнрибанлашмыш, һәтта араларында самими бир үнсийәт дә әмәл кәлмишиди.

Бир күн енә онун машыны мәк-тәбин габағында даянды. Ушағлар-дәтләри үзрә ону әһәтә этдиләр. Әнвәрзәдә күләр үзлә онларла саламлашды. Сонра да мәктәбә, дәрс-ләрә аид чүрбәчүр суаллар вермә-йә башлады. Сөһбәт кетдикчә ғы-зыштыр, дәстә исә бөйүлүрдү. О, бирдән-бирә дурухду. Онун сифәти чидди бир һал алды вә ушағларын көзләмәдийн бир суал верди:

— Бәлкә бирдән кәндимиздә бир янғын олду. Ондә нә эдәрсиниз?

Бу суалдан шашырмаш кими олан ушағлар, бир аңлыға нә чаваб верәчәкләрини билмәдиләр. Онлар бири-биринин үзүнә бахдылар.

— Мән бел көтүрүб сөндүрмәйә башларам,—дейә үз-көзүндән дә-

чөллик яган бир ушаг диллэнди. Галанлары да онун далынча бир ағыздан:

— Су көтирэрәм.

— Яба көтүрэрәм.

— Насосла су чөкөнлөрө көмөк эдэрәм.

— Мән һамыя хәбәр эдәрәм ки, көмөйө колсинлар,—дейә сәс-күй салдылар. Әнвәрзәдә онлары дин-лэйирди. Нәһайәт о, мухтәлиф сәсләрдә бағырышан ушаглары сакит-ләшдириб:

— Демәк көндимизин зияна дүш-мәсинә йол вермәзиниз, эләми?— дейә сорудду.

— Әлбәтте.

— Чох сағ олун, мән сиздән чох разыям.

Соңра о, гаһ-габағыны туршалт-ды. Көдәрли бир һал алараг, яхын-да көрүнән памбыг чөлләринә бах-ды. Баягдан үзүндән-көзүндән се-винч яган райком катибинин белә көдәрләмәси ушаглары тәшвишә салды. Әнвәрзәдә онлары, мә'налы-мә'налы хейли сүздүкдән соңра:

— Ушаглар, көндимиздә янғын вар. Сиз онун сөндүрүлмәсинә кө-мөк этмәлисиниз, йохса һәр шей мәһв олуб кедәр,—деди.

Шакирдләр тәләша өтрафа бой-ландылар. Неч бир ердә янғын әлә-мәти йох иди. Баягы дөчөл оғлан өзүңи сахлая билмәйиб:

— Йолдаш райком, һара яныр?— деди.—Биз ки, һеч нә көрмүрүк.

— Бах, ора,—дейә Әнвәрзәдә памбыг чөлләрини көстәрди.—Кө-рүрсүңүзмү, памбыглар ачылып, ерә төкүлүр. Букүн-сабаһ пайыз яғыш-лары башлачаг, ону индидән йыг-масаг һамысы чүрүйөчәк. Көндими-зин бир иллик зәһмәти һәдәр келә-чәк. Инди сиз кәрәк бу ишдә биззә көмөк эдәсиниз.

О, сусду. Ушаглар енә бири-би-ринин үзүнә бахдылар.

— Бәс дәрсимиз нечә олсун?— дейә кимсә дилләнди.

Гырмызы галстуклу бир ушаг она чаваб верди:

— Дәрәдән соңра кедәрәк.

— Бах көрүрсүңүзмү? Демәк вахт тапмаг олар. Элә этмәк олар ки, һәм дәрәс кечәрсиниз, һәм дә ишә көмәк эдәрсиниз. Демәк нә иши янар, нә дә кабаб,—дейә Ән-вәрзәдә гырмызы галстуклу уша-ғын сөзүнү тәсдигләди.

Һамы бу тәклифлә разылашды.

Онлар райком катибинә сөз вер-диләр вә вәдләринә әмәл этдиләр.

О, букүңкү сәфәрини Шыхлы колхозларындан башламышды. Сә-һәр тездән «26-лар» вә «Баки фәһ-ләси» колхозларыны йохламыш, онларын ишлариндән разы галмыш-ды. Соңра да гайнаыб дашан вә Күрүн саһили бою узанан бәзә чөл-ләрн кәзә-кәзә Шыхлы көндинә көлмшиди.

Буранын ери дәмйә иди. Көндин үст яны төпәли вә чаллыгы. Күр чайы илә кәнд арасында олан са-һә исә олдугча аз, һәм дә әкинә ярасызды.

Әһали һәмши боз чөлләрә әкиб, тохум сәпәр вә әкини, бабаларын дедийи кими, «аллаһын үмидинә» бурахарды. Әкәр хошбахылгдан яғыш яғса мәһсул олар, яғмаса һәр шей яныб күлә дөнәрди.

Әввәлләр бу көндә әкин мәсәлә-синә о гәдәр да фикир вермәздиләр. Ярым көчәри һалында яшәян кәнд-лиләр әсасән малдарлыгга мөһтул олардылар. Лакин колхоз гурулду-дан соңра вәзийәт тамамилә дә-йишди.

Инди онлара торпаг лазым иди. Онлар да башга кәндлиләр кими ер әкмәк, мәһсул көтүрмәк, бағ-бағча салмаг истәйирдиләр. Ахы нә үчүн онларын кәнди гонум-гоншудан ке-ри галсын? Халг бостан әкәндә, памбыг бечәриб һөкүмәт янында үзү ағ оландә нә үчүн бунларын дили көдәк олсун?

Шыхлы колхозларынын памбыг арабалары кәндин ичиндән кечиб, района йоллананда, яхуд шәһәрден, планы артыг өдәдикләринә көрә парча, гәнд, тахыл көтирәндә нә үчүн онлар кәнардан бойлансынлар?

Бу суаллар узун заман онлары дүшүндүрдү. Нәһайәт кәндә арх чәкмәйи гәрәра алыб, ишә башла-дылар. Аз бир мүддәттән соңра арх һазыр олду. Анчаг көзләнилен нә-тичә әлдә эдилмәди. Әсрләрдән бә-ри яныб күл олан торпаг, сую ач-көздүлүклә сорурду. Чох ердә исә торпаг батыр, бөйүк учурумлар әмәлә кәлирди. Күч-бәлә илә кәндә кәлиб чыхан су исә азачыг бир ери суварырды. Чох вахт идәрәнин га-багына топлашан кәңчләр: «Буну-на йра сағалмаз. Башга чәрә дү-шүңмәк лазымдыр»— дейирдиләр. Доғрудан да башга йол тапмаг лазымдыр.

Әнвәрзәдә района кәлән күндән бу һагга дүшүңду. О, гочаларла мәсләһәтләшди, кәндин ерини йох-лады, су мүһәндисини чағырды, ерин хасийәтини өйрәнди. Анчаг мүсәбәт бир нәтичәйә кәлә билмәди-ләр. Мүһәндисләр торпағын һәддән артыг юмшаг олдуғуну вә су дәй-дикчә овулду батачағыны сөйләдү-ләр. Демәк арх чәкмәк тәшәббүс сәмәрәсиз оларды. Бәс нә этмәк ла-зымдыр?

О, енә колхозчуларә мүрачият эт-ди. Умуми ичләс чағырды, айры-айры адамлары динләди. Нәһайәт Әмирхан алды гоча бир кишинин тәклифи ону хейли дүшүңдүрдү.

Әмирхан Гаразы мөшәсинә көч-мәйи, орадакы талалары әкмәйи тәклиф эдирди.

Әнвәрзәдә, Әмирхан кишинин финкрийн бәйәнди. Район торпаг шөбә мүдирини, баш ағраному вә су мүһәндисини бу ишә төһким эт-ди. Кәнд бөйүк һәвәслә ишә баш-лады. О күндән соңра Әнвәрзәдә-нин тез-тез йохладыгы ерләрдән би-ри дә Гаразы мөшәси олду...

Онун машыны шоссә йолундан дөнәрәк Кәми-гайя доғру йолланды.

Кичик төпәләр арасы илә кәдән әйри торпаг йол, ону көһнә кәнд гәбристанлығынын янына кәтирди. Шамил машыны даһа астадан сү-рүр вә лал бир сүкутла мәһзун-мәһ-зун дуран көһнә гәбир дашларына бахырды.

Әнвәрзәдә, шаир Вәдадини гыр-мызы рәңкли гәбир дашына бахды вә машыны сахлатды. О, көһнә гайда уарә енә гәбри зиярәтә баш-лады. Онун гарышында үч гәбир варды: сағ тәрәфдә гызы Човәһи-рин, солундә оғлуңун, ортадакы исә Вәдадинин өз гәбри иди.

О, хейли сүкутла бу бөйүк инса-нин мазарыны сейр этдикдән соңра өз-өзүнә: «Гәбрин үстүнү дүзәлмәк лазымдыр,—деди,—Йохса бизә аыб олар».

Бир аздан онлар гәбирләрдән узаглашараг, Кәми-гайянын алтын-дакы кечидә ахынлашдылар. Бу заман бир гайыг саһилә ян алды. Гоча гайыгчы әлиндәки чәпи сую салыб ахырынчы төкәни верди. Илан кими шүтүйүб, сулары яран гайыг кичик яргана тохунарга, да-яңды. Саһилдә көзләйәндәр аягга-быларыны союноб, күлүшә-күлүшә гайыга доддулар.

Әнвәрзәдә:

— Шамил, сәниннә худаһафиз-ләшмәлийик. Мәни көзлә,—деди вә чөлд гайыга атылды.

Бир аздан гайыг о тайда даян-ды. Йолчулар мөшәйә даһил олду-лар. Бура Күр саһилинин бәзәйи, маһир овчуларынын овлагы, күндә мин-бир дил ачараг гаггылданан зәр ләләкли гырговул мақаны Гара-зы мөшәси иди.

Әнвәрзәдә аста-аста ерийр, ири палыд ағачларынын янындан өтүр, аягларынын алтындакы ярпаглары хышылдадыр вә ара-бир мөшәйә сәс салан бүлбүлүн чәһ-чәһинә гу-лағ аса-аса дөстан тә'гиб эдирди. Габагларына чыхан сую кечиб, бир талая яхынлашдылар. Әввәлләри бош бир чәмәклик олан бу ер инди гайнаыб дашырды. Әнвәрзәдә, торпаг шөбә мүдирилә ағраном Чәһанкирин янына кетди. Онлар әкилен ерин дәрнелийини йохладыг-ларына вә торпагы нәзәрден кечир-дикләринә көрә Әнвәрзәдәнин яхын-лашдығыны көрмөдиләр.

— Ишиниз аванд олсун!

Онлар бу сәсә тәрәф дөндүләр:
— Чох сағ олун, йолдаш райком!

— Ишләр нә чүр кедир?
— Һәр шей өз гайдасындаыр.
— Аглын нә касир, бу торпагдан мәһсул ала биләчәйикми?

Бу суалын өзүнә аид олдуғуну билән аграном, ердән бир овуч торпаг көтүрүб сөзә башлады:

— Чох мүңбит торпагдыр, йолдаш райком, бир бахын!—дейә оп-чундакы гара торпагы кестарди. Сонра ена сөзүнә давам эдиб:

— Ерин үст гатындан мәлум олур ки, торпаг олдугча мүңбитдир. Тәхминән он сантиметрдән 15 сантиметра гәдәр ерин үзүндә чүрүнтү вар. Бу, ярагларын, палыд гозаларынын вә отларын чүрүнтүсүдүр. Ону алт-үст эдиб торпагла гарышдырмаг лазымдыр. Элә буна керә дә котаны даһа дәриндән бағлатдырмашам.

Онлар сөһбәт эдә-эдә әкин саһәсин кәзмәйә башладылар. Илләрдән бәри инсан әли дөймәйән торпаг «ЧТЗ»нин котанлары илә гыйма-гыйма доғраны, золаг-золаг эдилер вә алты үстүнә чеврилиди. Шумун дәринлийн 35 см-дән 40 см-ә гәдәр иди.

Бири-бирини тәғиб эдән тракторлар мешәйә сәс салараг ишләйридиләр. Онларын мешәдә әкс олунан аһонкадар сәсләри бәзән котан ағач көтүкләринә илишән заман позулурду. Белә олдуғда тракторист газы артырыр, тырылты даһа да күчләндир, һәлгә-һәлгә олан ағ түстүләр һавада фырланыр вә машын бир нечә дөфә ериндә сикләнәрәк дарзыныр, сонра исә ерин бағрын-дан гонарыб, чыхардыгы ағач көтүйүнү өз далынча хейли сүрүйүрду. Ара-бир көзә чарпан ири көтүкләри исә колхозчулар газыб чыхарырдылар.

— Бәс сү мәсәләс нечәдир? Бизим мүһәндис нә эдир?—дейә Әнвәрзадә торпаг шө'бә мүдиринә мүрачатиди этди.

О, нәдәнсә бәркдән күлдү. Ону күлүшү һәтта агранома да сирайат этди.

— Йолдаш райком, бизим мүһәндисин иши ағырдыр. Дейәсән өз

дипломуну әтибардан салачагдыр. Һәмнишә зарафат севән алчаг бойлу, долу бәдәнли торпаг шө'бә мүдирин райкомун даһа да марағландығыны көрәрәк:

— О, өз мүһәндислийини бура-хыб, башга бир мүһәндисә фәһлә олмушдур,—дейә ена зарафатыны давам этдирди.

— Йолдаш райком, кедәк мән ону сизә көстөрим.

Онлар чох да узагда олманя гара суюн яхасы бою хейли кетдиләр. Әнвәрзадә арх чәкмәк истәдикләри вә һәтта бир нечә күн ишләдикләри ердә һеч каси көрмәдикдә, тәзчүбүнү кизләйә билмәди.

— Бәс бунлар һаны, нә үчүн иши даиндырмашлар?—деди.

— Сәбр эднй, йолдаш райком, һәр шей айдын олар.

Онлар йолларына давам этдиләр.

Бир аздан мешәдә күлүш гарышыг сәс-күй, бел чинкилтәлири вә балта сәсләри эшиндилди. Әнвәрзадә колхозчуларын тамамилә башга бир ердә бөйүк һәвәслә арх чәдикләрини көрдү. Гызлар бири-бирилә зарафатлашараг ери газыр, оғланлар исә әлләриндикә балта илә ағач көтүкләрини чапыб, онларын ишини асанлашдырылдылар. Бир аз кәнарда Әмирхан кишинин башына бир дәстә оғлан вә гыз топлашмышды.

Оғланлар бөйүк бир көтүйүн үстә әлләширдиләр. Онларын башы үстүндә дуран гызлар исе:

— Тез олун, биз сизн көзләйририк, ай тәнбәлләр,—дейә гәһгәһә чәкиб күлүшүрдүләр.

Оғланлар даһа да гызарыр вә пучур-пучур тәр төкүрдүләр. Онлар утандығларындан һеч, нә демир, гызларын бахшлары алтындә өзләрини итирирдиләр. Умумийәтлә табитолариндә мәрүрурлуг олан вә шылтағлыг севән гызлар исә көтүйүн кеч чыхдығыны көрүб, оларын үстә аяғ алырдылар.

— Сизин бу эһрнмар көтүк олма сайды инди һәрәмиз он метр ер газмышдыг:

— Бачармырсыныз зәһмәт чәкин керн дурун, гоюн биз өз ишимизн көрәк.

Һәтта көй кофта кеймиш, башында яныл һашийәли ағ калағайы олан гыз чибиндән дәсмал чыхарыб оғланлардан биринә янашды:

— Ала, тәрини сил,—деди,—языган.

Шағгытлы илә күлүшән гызлар уғунуб кечиндиләр. Әмирхан киши исә гаяяныны түстүләдәрәк:

— А бала, а Мүрсәлә,—деди,—бу шейтанлар сизә дейәсән яман долады.

— Һеч үстүнү вурма, Әмирхан дайы, яман ердә ахшамламышыг!..

О, ена һирслә балтаны көтүйүн көкүнә эндирди.

Гырхаяг кими ери гармалаян көтүк яны үстә әйилди, ону чәкиб, чөкәкдән чыхардылар.

— Аллах, сәнә шүкүр. Ахыры ки, йол ачылды,—дейә гызлардан бири дилләнди. Бағ Мүрсәлә дәсмал верән гыз она яхынлашыб үз истәйрмиш кими:

— Дүзүнү де, инчимәдин ки, мән зарафат эдирдүм,—деди. Оғлан даһа да пәрт олуб:

— Аллах кәссин о зарафаты ки, ярыдан чоху доғрудур.

Онлар ена күлүшәрәк ишә башладылар.

Элә ишин бу ериндә, аграном торпаг шө'бә мүдирин вә Әнвәрзадә онлара яхынлашды.

Әмирхан киши аяға дуруб, онларла көрүшдү. Гызлар бир аз сакитләшиб, калағайыларыны дүзәлтдиләр.

— Әмирхан дайы, мәрчдә удузан оғлан һаны?

Гоча киши торпаг шө'бә мүдирин хейли, мәнәлы-мәнәлы сүздү:

—Бу саат кәләр,—деди,—колхоз сәдри Гиясла дәнһәйә кедибләр.

О, чибиндән үстү һашийәли түтүн киәссини чыхартды. Гаратикан көтүйүндән гайырдыгы чубүгү долдурду, яндырыб бир-ики гуллаб вурду, аграном Чаһанкирин ишарәсилә үзүнү Әнвәрзадәйә тутуб, сөзә башлады:

—Оғул,—деди,—мән дәнһәйә гәдәр арх ишинә фикир вермәшимдим. Нә тәһәр олдуса, кечән күн сәһәр йолум орадан дүшдү. Көрдүм чамалә йығылыб, ичнинчар да өлчүб-бичир. Яхынлашдым. Бир аз гулағ асдым, көрдүм оғлан гара суюн габарыны кәсиб шиширтмәк, сонра да тәзә арх чәкмәк истәйир! Сөзүндән элә чыхырды ки, бу ишдән өзү дә наразыдыр. Горхурду ки, көл әмәлә кәлә, мығмыға тәрәйә, бу да гыздырмая сәбәб олачаг. Мән хейли фикирләшдим. Бирдән ядыма дүшдү ки, бизим гәдикдә бир дәнйир манымыз вар иди. Бәлкә, дедим, онун дәнһәссини-задыны дүзәлтсәк бар шей чыхды. Фикрини баша салдым: Инчинар мәнимлә кәлли, һәр ерә бахды, севинчиндән ушаг кими мәнни гучағлайыб: «Әмирхан дайы,—деди,—сан нә хейрхәһ адамсан. Бизим ишимизн лап йүн-күлләширдиди». Сонра да әлләрини юхары галдырыб: «Атам, мән тәслим олурам,—деди,—бу күндән сән ол инчинар».

О, сөзүнү гуртарыб, чубүгүнү түстүләтди. Элә бу вахт мүһәндислә Гияс гайытдылар.

Онлар райкомла көрүшдүләр. Мүһәндис оғлан Әмирхан кишини мейрибанлыгла сүздү вә сонра үзүнү Әнвәрзадәйә тутуб:

— Бу архын адыны «Әмирхан архы» гоймаг истәйирик,—деди.

☆

Тәзә чәкилмиш архын сую шырыл-шырыл ахыб әкилмиш саһәйә йайлырды. О, буруларга, чухурлара долур, чүчүләрни ювасыны зәбт эдир вә онлары боғурду. Чохдан бәри сү көрмәйән торпаг исә ачкөзүлүклә янғысыны сөндүрүрдү. Котанын ағзындан чыхмыш ири чумпузалар сү дөйдикчә овхаланыб төкүлүрдү.

Баягдан бунлары сейр эдән колхоз сәдри үзүнү райкома тутуб:

— Йолдаш Әнвәрзадә, бир илдән сонра бурада көр нә гиямәт эдәчә йәм. Инди торпаг суланыр, бир аздан гуруячаг. Чумпузалар гуруюб, овхаланачаг, тәзәдән шумланыб, бир

дә сулаячагам, бир сөзлө ону элэк-ден кечирәчәйәм.

Сонра о, көлкәсиндә даяндыгылары ири палыд агачыны көстөрб:

— Бура исә бизим динчөлөк еримиз олачаг. Узун столлар дүздәлчә-йәм, ири бир самавар тапачагам... Билдиринизми, йолдаш райком, адам ишләйб йоруландан сонра белә бир агачыны көлкәси алтында нә гәдәр иштаһа илә черәк ейир. Валлаһ, бу, дүнянын бүтүн ләззәтинә дәйәр!.. Аста-аста ел әсир, яраглар титрәйир, отларын арасында кизләнен гушлар чивилдәшир, самавар да ки, бир янда пыгга-пыгга гайнайыр, чабанлар да зарафатлашараг хөрәк ейир...

— Ә, сән лап шаирмишсән ки,— дейә аграномун дилләнди.

О, аграномун сөзләринә фикир вермәйб, давам этди:

— Бах, о вахт бизә гонаг кәлин, йолдаш райком, бурада памбыгдан башга бостан да экәчәйәм. Кәрәк кәлән ил «Энкелс» колхозу бармагла көстөрилсин.

Әнвәрзәдә исә онун бир ушаг севинчилә сөйләдийи сөзләри динләйир вә гара шум олан торпагда битәчәк памбыглары тәсәввүрүнә кәтирирди.

V.

Даглар дөшүйлә бурула-бурула кәдән шоссә йолу юхары галхараг, сылдырым гаяларын янындан өтүр, синәси мин рәнк чалән әлван чичәкли диярларын гойнундан кечир вә нәһайәт зирвәси булутларла әлләшән гарлы дагларын арасында көздән итирди.

Әйрим-үйрүм йолларла ирәллиләйрәк гуш кими сәкән машын бәзән юхары галхыр, бәзән ашагы энир, бәзән дә санки керн гайндырды. Әнвәрзәдә сүкүт вә мафтунлугла әтрафы сүзүрдү...

Ашагында, дәрин дәрәдә чаглаяраг ахан көпүкүл даг чайы ири гара хашлары гучаглайыб, өзү илә һара исә анармаг истәйирди. О тайдаки сәһәр меһи илә пычылдашан мөшәләр суларын сәсини әкс этдирирди.

Көйләрә баш вурән сылдырым гаялар машынын тырылтысыны даһа да күчләндирир, үстү мамырлы дашлардан сызыб чыхан сулар шырлыты илә гаялардан төкүлүб, йолу ююрду.

Кичик бир көндә кирән машын ири бир палыд агачынын көлкәсиндә даянды: Онлар дүшдүләр.

— Даһа буралара машын чыхмыр, инди я пняда, я да атла кетмәлийик.

Бу сөзләри дейән «Молотов» колхозунун ферма мүдирн Әйвәз иди. О, ири бәдәнли, орта яшлы бир киши иди. Ири, галын эшмә бығлары онун симасыны даһа да көзәлләшдирди.

Онлар яваш-яваш дағын дөшү илә кетдиләр. Бир аз сонра фермадан кәтирилән атлара миндиләр. Аتلар галын бир мөшәйә кирди. Әнли яраглы, бөйүк көвдәли фисдыг, вәлөс вә палыд агачылары күнәшин габагыны алыб, ерә көлкә салырды. Аتلарын аягы алтында галан көһнә гурумшү шахлар шыгылдайыр, хәзәл олмуш яраглар исә хышылдайырды.

Онлар ярым саат йол кетдикдән сонра әл-әлван рәнклик чичәкләрлә өртүлү кениш бир яйлая чатдылар. Дәниз кими нарын-нарын далгаланан бу чәмәнликдәки мүхтәлиф рәнклик чичәкләр бир-биринә көз гыртдырды. Онлар о гәдәр рәнкарәнк вә көзәл иди ки, инсаньын көзү гамашырды.

Онлар беш дәгигәдән сонра дағын ән йүксәк еришә чатыб, даяндылар. Гаршыда көз шләдикчә кениш мәнзәрә ачылырды.

Әйвәз дайы ашагыдакы дөйәләри көстәрәрәк:

— Бура бизим фермадыр,— деди. Аتلар дөшлө ашагыя эндиләр.

Онлар фермая чатан заман сағын давам эдирди. Арваллар гызыл инәкләри сагыр вә додалгалты зүм-зүмә эдирдиләр. Бу һәзин сәсләрә адәт этмиш инәкләр исә сәкитчә даяныр, ара-бир дә гуйругларыны тәрпәдәрәк чибинләри говурдулар.

Сәрипчләр көпүкләнән сүдлә долур, инәкләр бир-бир сагылыб, арадан чыхдылар. Сағын гуртардыгдан сонра онлар суд чәкилән ерә кәлдиләр.

Кәчч бир оған голуну чырмайыб суд машынын дөстәйини һәрләй, әлләриндә сүдлә долу габ тутан гызлар исә күлүшүр вә нөвбә илә машына яхынлашырдылар.

Машынын лүләйиндән сап-сары, чичәк кими үк төкүлдүрдү.

— Даглары чичәйи сүдлә өзүнү көстөрмишдир,— дейә Әнвәрзәдә Әйвәз кишиә мурәчиәт этди. О исә башы илә онун сөзләрини тәсдиқ этди.

Әнвәрзәдә сағынчыларла, чобанларла, сыгырчыларла хейли сөһбәт этди вә онларын вәзийәтилә таныш олды.

★

Һөрүкләнмиш атларын сайы кетдикчә артырды. Гоншу яйлаглардан кәлән ферма мүдирләри бөйүк фындыг агагынын алтында топлашыр, райком катибинин онлара нә дейәчәйини сабирсизликлә көзләйирдиләр. Нәһайәт Әйвәз киши һаманын кәлдийини райком катибинә билдирдикдән сонра ичләс башланды.

Әнвәрзәдә әввәлчә онлары бир-бир динләдә, фермаларын вәзийәтилә таныш олдугдан сонра гызғын бир мубәһисә башланды.

Әнвәрзәдә йығынчагдакылара суаллар верир, ән хырда мәсәләләрә белә тохунурду. Нәһайәт о, «Сталын» колхозунун ферма мүдиринә мурәчиәт этди:

— Йолдаш Бәһлул, ферманда нә гәдәр сағмал инәк вар?

— 204 баш.

— Нечә дүйән вар?

— 44 баш.

— Һәр инәкдән орта һесабла илдә нечә литр сүд алырсан?

— Зоотехникни гайда үзәр һәр инәк 775 литр сүд вермәлидир.

— Йогин ки, бу Газах чинсли инәкләрә анддир, э... ми?

— Бәли.

— Чох ахшы, инди мәнә дә көрүм, сән иә гәдәр сүд алырсан?

Бәһлул бир аз фикрә кетди, әрәчәйи чавабы бирдән-бирә мүйәй-йәнләширә билмәди.

— Һәр һалда планы долдурурут, йолдаш райком,— деди.

Әнвәрзәдә наразылыглар:

— Йох, бу ярамаз, йолдаш Бәһлул,— деди,— сән һәлә өз һагг-һесабыны да билмирсән.

О, ұтандығындан гызарды, әлилә бир от гопарараг, дишләри арасында әзишдирмәйә башлады. Гашлары чатылмыш кәтиб, фикрә кәләрәк, хейли сүсдү вә сакиг бахышларла әтрафындакылары сүздү. Онлар динмәччә отурур вә райком катибинин данышмасыны көзләйирдиләр.

— Илдә 775 литр сүд әздир. Сизчә, бу мигдары артырмаг олмамзы?

Көзләмәдикләри бу суал онлары хейли дүшүндүрдү. Нечә кәс динмәди. О, суалыны бир дә тәкрар этди. Ичләсдакылар бири-бирини үзүнә бахдылар. Нәһайәт:

— Чәтин мәсәләдир, йолдаш райком,— дейә «Гырмызы Октябр» колхозунун ферма мүдирн дилләнди.

— Нә үчүн чәтиндир, йолдаш Рәһим?

— Валлаһ, биз һәлә 775 литри дә күчлө ала билirik.

— Бунун сәбәби нәдир?

— Рәһим чаваб вермәди.

— Әкәр билмирсәнсә мән дейим.

Бунун үчүн әсас шәрт һейванын емләнмәсидир. Сәһв әтмирәмсә, кәрәк күндә һәр инәк, орта һесабла 10 кг. силос еми, көпәк, арпа, юлаф кими гуввәли емләрдән 2 кило, 6 кило да жымых вермәк ләзимдыр. Белә әтсәк һәр инәкдән 1.100 литрә гәдәр сүд ала билirik. Белә дейлими? — дейә Әнвәрзәдә, зоотехник Очагвердиев Очаггулуя мурәчиәт этди:

— Һәлә шир аз да артыр алмағ олар.

Әнвәрзәдә сөзүнә давам этди:

— Йолдаш Рәһим, инди дә көрүм, жымых алмисалми?

— Йох.

— Силос гуюларыны долдурмусу-вузму?

— Долдурдуруг, һәлә ярымчыгдыр.
— Инди көрүсүнүзүмү тагсыр өзү-нүздөдир. Бир аздан гыш кәләчәк, бәс онда нә эдәчәксән. Йолдаш Рәһим, әкәр сән вахтында ем тәдәрүк этмәсэн инәк сүд вермәйчәк, кәрәк ону азыллайыб, охшансан ки, сүд, яғ, пендир ала биләсэн.

Энвәрзадә бир чох ферма мүдир-ләрини һәлә дә шүбһә этдикләрини көрүб, әлини гоинуна салды вә чиб дәфтәрәсини чыхартды.

— Бахын, — деди, — сиз шүбһә эдирсиниз, анчаг сағынчылар сизни һагсыз олдуғунузу өз ишләрилә сүт бүт эдиләр.

О, ең Бәһлула мүрачнәт этди:
— Дейин көрүм, сиздә «Марал» адлы инәк вармы?

Бәһлул һейрәттиндән көзләрини кениш ачарат:

— Бәли, йолдаш райком, — деди, — өзү дә сағынчы Адыкәзәлова Гыз-ханымдыр, бу ил 1.450 литр сүд вериб.

— Чох яхшы, Эйваз дайы, дейин көрүм сизин Косәева Сәкинә «Бә-нәйүш» инәкдән нә гәдәр сүд алыб?
— 1.050 литр.

— Бәс Мәдинәнин «Һачы өрдәйи» адлы инәйи нә гәдәр сүд вериб?
— 1.355 литр.

Энвәрзадә сол тәрәфдә отуран яри көзүлә гараяныз бир оғлана мүра-чиәт эдиб:

— Шыхлы баласы, де көрүм сә-нин «Шешхына» инәйин нә гәдәр сүд вериб?
— 1.276 литр.

Энвәрзадә айры-айры ферма мү-дирләринә мүрачнәт эдәркән бир чохлары тәәччүбүндән нә дейәчәйи-ни билмир, һейрәтлә ону динләйир-ди. Бу һейрәтә сәбәб райком кати-бинин һәр шейи билмәси вә хүсу-сиялә инәкләри адбаад танымасы иди.

Энвәрзадә «Гырмызы Октябрь» колхозунун ферма мүдиринә тәрәф дәнәрәк:

— Көрдүн ки, йолдаш ферма мү-дири, сағынчылар иләр эдир, сән

исә 775 литрин чохлуғундан шика-йәт эдирсән. Чалышмаг вә өйрәнмәк лазымдыр. Истәсән һәр шей әлдә эдиләр.

— Доғрудур, йолдаш райком, тагсыр өзүмүздәдир. Яхшы дейиб-ләр ки, чобанын көнлү олса, тәкә-дән пендир тутар, — дейә Эйваз ки-ши дилләнди. Энвәрзадә сөзүнү екунлашдырыр киши:

— Йолдашлар, кәлини тагсырымы-зы бойнумуза алаг. Дәйванлара гу-лаг асмырыг, сонра да дейрик ки, инәк сүд вермир.

О, чибиндән папирос гутусуну чыхарыб, орталыга гойду. Өзү би-рини яндырды, башгаларына да тәклиф этди.

— Яхшы, тутат ки, һәлә 775 литр-дән артыг сүд алмаг олмас. Чох я-хшы, инди кәрәк бундан нә гәдәр яғ алмаг олар?

Энвәрзадә Салаһлы ферма мүди-ринә мүрачнәт этди:

— Дейин көрүм, бузова нечә литр сүд айырмаг лазымдыр?

— Кәрәк ки, 150 литр олсуң, йол-даш райком.

— Йох, инсафсызлыг эләмә, онда бузов арыг дүшәр, мән билән һәр бузова 220 литр сүд айырмаг ла-зымдыр. Демәк ердә халис 555 литр сүд галыр. Инди кәлини буну яғ чевирәк.

Эйваз киши алныны ғырышды-рыб, көзүнү гыяраг һесабламаға башлады.

— Мәним һесабымла бир инәк ил-дә 25 кило 230 грам яғ вермәлидир.

— Эйваз дайы, нечә литр сүдлән бир кило яғ олур?

— Орта һесабла 22 литр сүдлән, Энвәрзадә бир аз дүшүндү.

— Һәр бир колхозчу өз инәйин-дән дөвләтә нә гәдәр һазырлыг верир?

— 7 килограм, йолдаш райком.

— Демәк, онун өзүнә 18 кило-грам 230 грам яғ галыр, дүздүрмү?

— Бәли, дүздүр.

— Бәс биз нә эдирик? Дейин кө-рүм колхозчуларә нә гәдәр яғ вер-мишик?

О, бир-бир сорушур вә алдығы чаваблары дәфтәрини гәйд эдирди. Бу һагг-һесабы гуртардыгдан сонра Энвәрзадә аяға дурду.

— Индиси сүд машынынын яны-на кедәк, — деди. Онлар аяға дурду-лар. Бир чохлары йөнүб төкдүйү ағачы ер атыб устләриндәки йон-гуну чырпды. Эйваз дайы онлары сепараторун янына апарды. Чаван бир оғлан сөкүб-тәмизләдийи машы-ны гурашдырыр вә енидән сүд чөк-мәйә һазырлаштырды. О, райком ка-тибинин тәклифилә бир аз да сүр-әтнини артырды. Машынын бадясына 350 литр сүд төкүб, чөкмәйә башла-ды. Лүлүклән сап-сары, чичәк кими үзү ахыб төкүлдү. Олар чөккән өзү һесабадылар. Халис 31 литр үз чыхды.

— Демәк һәр 22 литр сүдлән 2 литр үз чыхыр.

— Буну да аяға чевирсән 16 кило-грамдан чох эдир, — дейә зоотех-ник чаваб верди.

Энвәрзадә бир папирос яндырды:

— Көрүсүнүзүмү, — деди, — индиси ишләсәк нә гәдәр яғ алмаг олар.

Сонра даһа чидди бир төвр алыб:

— Бизи колхозчулар бура көндә-риб ки, онлара яғ, пендир вә юн вер-әк. Биз исә онларын әтимадыны доғрулда билмирик. Габагчыл са-ғынчыларын тәчрүбәсини кениш сү-рәтдә яймаг вә мәнсулу артырмаг лазымдыр. Колхозчуларын әмәк кү-нүне тахылла бәрәбар яғ вә пендир вермәлийик, бу исә биздән асылы-дыр. Бу бизим гаршымызда дуран әсас вәзифәдир.

Онлар дағылышанда һава гара-лырды. Мал-гара отлагдан гайы-дырды. Узагдакы гарлы дағын этә-йиндәки чиксинли думан мешәлә-рин яргапарларыны ялая-ялая бош-лугларә яйлырды. Әсән мән өзү илә һарадасы узагарда охунан чо-бан баятысынын әсәсини кәтирирди...

VI.

Дүнядә чөккән чәфанын сәфа-сыны сүрмәкдән, зәһмәтләрини бары-ны дәрмәкдән көзәл нә ола биләр? Илләр бою бөйтүдүйү ағачларын башына варванә кими доланан бағ-бан, өз бағчасынын илк нубарыны

дәрән заман севинмири? О, һәмин күн ерә-кейә сығышмайан бир шад-лыгла һамыны баға чагырмаг, өз дадлы мейвәләрини көстәрмәк вә буюрун демәк истәмири? Яхуд, сачларына дән дүшүмү гәча бир мүәллим, ики кәлмә сөз дөйәнә гә-дәр чөһрәси рәнкдән-рәнкә кирән бир ушағы охулуб, һаслә чыхаран-да, она аттәстат вериб, бир ата мә-һәббатилә алындан өпнәдә севин-мири? Ахы нә үчүн дә севинмәсин?

Энвәрзадә да бу саат бәлә бир һиссләрә яшайырды. Чүңкү онун чөкдийи зәһмәтләр, кечирдийи юху-суз кечәләр һәдәр кетмәди.

Район планы бүтүн саһәләр үзрә артыгламасилә еринә етирди. Газах ең габагчыллар сырасында иди. Районда планы еринә етирмәйән колхоз олмады, һәтта «Каганович» колхозу бәлә кәсирдән чыхмышды.

Энвәрзадә района кәлдән бир ай сонра үмүмколхоз ичләсынын ғырары илә «Каганович» колхозу-нун сәдри Әһмәди ярытмаз ишләдә-йинә көрә вәзифәдән кетүрүб, чәзә-ландырмышды. Онун әвәзинә кол-хозун ең тәсәруфатчы бригадир-ләриндән олан Ибраһим Хәлил тә-йин эдилди.

Ибраһим Хәлил бир нечә күн фи-кирләшди, нә эдәчәйини, нәдән баш-лачагыны дүшүндү, илк партия тәшкилатынын катиби Нәсиб дайы илә мәсләһәтләшди вә чиддийәтлә ишә киришди.

Арадан бир нечә ил кечди, Ибра-һим Хәлил өз габилийәтнини көс-тәрди.

О, әкени вахтында вә кейфийәт-ли экдирди, тахыл сәнини мүддәтти-дә бир кечә дә олсун эвдә ишамыр, бу ишә көһнә, тәчрүбәли сәппинчләр-ни чәлб эдир, памбыг чийидини тә-мизләмәсини, әкенини, сәнинини, алағыны да мütәшәккил сурәтдә апарырды. Хырман дөйүләндә бир гарам да олсун тахыл итирмәди. Нә-тичәдә исә һәр әмәк күнүнә 8,25 кило буғда вә 4 кило арпа пайла-нды.

Бир нечә ил мүддәттиндә колхоз нә гәдәр дә дәйиштинди. Онлар ени колхоз идарәсини, ат төйләси тик-

дирдилер. Энварзада башга бир шейла да марагларыды: көрсөн колхозчулар ена гаргыдалы экөчөкми?

Бу суала чавап тапмаг үчүн о, колхозчуларга сөбөт элдирди. Бир дөфө идаронин габагында Көрим кишичи сахлайыб:

— Нэ вар, нэ йох, Көрим дайы, кейфин нечөдир?

— Чох саз ол, огул, лап яхшыям.

— Һайэтде-бачада бир шей экмь-сэмми?

— Йох, башына дөнүм.

Энварзада тээчүблөнмиш киши:

— Нийде, Көрим дайы, гаргыдалыдан-заддан эксөн пис олмаз ки.

— Йолдаш райком, о даһа гаргыдалыдан үмидини көсөб, — дейө Элөмдар сөз атыды.

Буна һамы күлүшүдү. Көрим дайы гашларыны чатды.

— Йох, — деди, — бу ил тахылым етар, һөлө артыг да галачаг, ена тахыл аласыям. Бах, бу мәнэ үмид вердийн үчүн, Элөмдар, сөнин деди-йин үмиднөн өз-өзүнэ эл чөкирэм. Ийди һапыда тээ баг салачагам.

Көрим дайы илэ Элөмдар вахтилә нчласда олан данышыгларыны хатырларлаг, бири-биринэ саташыр, атрафлакылар күлүшүр, Энварзада исе бу садэ сөзлэрин архасындакы мөһиян диггөт стирирди. Чамаат кетдикчэ артырды.

Райком каһ бу, каһ башга колхозчуа мурачот эдир, зарафатлашыр, сөбөтти кетдикчэ ширинлешдирдири. Бирдөн о, конарда дүран бир гочая мурачот этди:

— Һэ, Аббас дайы, хырман ачдынмы, саманлыг тикдирмирсэн ки?

— Дейсэни фикримдөн эл чөкдиам.

Үмуми бир күлүшмө.

Булары көрөн Энварзада сөвинир, санки учадан багырараг, һамыя дөмөк истөйриди:

— Бир баһий, шуурларда галмын олан хусуси мүлкиййөтчилик исе чө йох олар. Бела ишлэри зорла йох, эмөкчэ, ишлэ этмөк олар. Бу-нуу үчүн колхозларымызы варландырымаг, оларын мөһсулууну артырмаг лазымдыр.

Партиямыз бу йорумаз дөйүшчү-чүн эһимәтини гиймөтлөндирди. Энварзада Ленин ордени илэ төлтүр эдиди.

Район партия конферансы ону Азербайчан Коммунист (болшевиклөр) Партиясынын XIV гурултайына нумайнда көндөрдү. Гурултайда ону Азербайчан К(б)П Мәркәзи Комитасиниң пленумуна үз сөчди-лар.

Энварзада бу этимадлары до-рулتماг үчүн чалышыр, өз ишиндән даһа һөвәслэ япышырды.

1938-чи илдэ Азербайчан халгы ени конституция асасында өз Али Советина сөчкилэр башлады. Көнд-лөр, шөһөрлөр бәздәди. Күчлөр, мейданчалар ал-алван рәнкө боля-ды. Сөчки мәнтөгөлери, көрүшө кед-дөн гыздан даһа сәлигәли бәзән-мишди.

Һамы—дағдакы чобанлар, ағ сач-лы нурани гочалар, 18 яшы еничә гамад олмуш көчлөр, көзлөриндән шухлуг яған назлы кәлипләр мән-төгәлэ ахышыр, сөс вермәлэ кәлир-диләр.

140 нөмрәли Шыхлы сөчки окружу бүкүн издихамлы иди. Онлар өз сөвимли намзәдләр—Энварзадәй сөс верирдиләр.

VII.

Яған гар шиддәтләндикичә ағач-ларын будаглары гарын ағырлыгы алтында эйилдири. Саһил бою узан шам мешәлийн өз рәкинни дө-йишир, санки ағ өртүгө бүрунүрдү. Бу исе кечөни гаранлыгыны э-ифлөдир, атрафы бир гәдәр ишыг-лайдырырды. Кечә ярыдан кечмәси-нө бахмайраг, һеч кәс ятмырды. Эскәрләр дәстә-дәстә саһилә энир, командиниң кестарышылә өз ерлэри-ни мүйһиндәшдирдиләр. Истехкамчылар ағачларын шахына тоху-нуб гарыны төкә-төкә чийинләриндә йүнкүл резин гаыглары, дашыйыр, судан азачыг аралы даяяр вэ он-лары ачараг, һава илэ долдурурдү-лар.

Топчулар исе өз топларыны ағач-ларын дөбинә чөкиб, лүлэләрини дүшмәнә тәрәф чөвиридиләр.

Саһил бою дүзүлмүш, суда үзә би-лән танкларын нөфәрлэри пулем-йотлу йохлайыр, машина бензин долдуыр, тәкәр вэ архадакы пәрин э-тибарлылығына эмин олдугдан сонра сакит-сакит көзиширдиләр.

Һамы өз ерини тутур вэ сөһәрки һүчүма һазырлашырды.

Шөрг тәрәфдә таггылдаяй пулем-йотларын сәсино вэ һавага галхан фишәнклэрин парылтысына бахмай-раг бура сакитлик иди.

Подполковник Энварзада гәрар-каһ газмасындан чыхараг, яваш-яваш саһилә доғру аддымлады. Ики күн бундан эввөл һүчүма кеч-өн һиссәмиз кичик бир гәсәбәни алманлардан тәмизламышди. Илк гәләбәдән һөвәсләнән дөйүшчүләр бир аз да дәринликләре еримишди-ләр. Дүшмән исе бу вөзиййәтдөн истифада эдәрәк онлары эһатә эт-миш вэ арха илэ эләгөләрини кәс-мишди. Вөзиййәт олдугча ағыр иди. Үч ян дүшмән, бир тәрәф исе су-иди. Иссәмизә көмәк кәлмәкәси үчүн алманлар вар гүвәлэри илэ вурунурдүлар. Бизим чөбнә гәрар-каһындан исе, мүһасирәйә дүшән Иссәмиз, нечә олурса-олсун хи-лас этмәк әмри верилмишди. Ярдәм үчүн эләвә гошун һиссәлэри кәнд-рилдири. Энварзадәнин снәс ишләр үзрә мүәвин олдуғу һисса дө бу әмәлиййәтда иштирак эдирди.

Онлар, дүшмәнә арха тәрәфдән һүчүм этмәк тапшырылмышды. Бу-нуу үчүн дө бир километрә гәдәр эни вэ 7 километрә гәдәр узуну олан көлү кечмак лазым иди.

Энварзада, һиссә командирлә бирликдә дөйүшчүлэри дөстәләрә бөлмүш, десанты о бири саһилә кеч-ирчөн истехкамчыларә тәһким эт-мишди. Һәр дөстәдә 25 нөфәр вар-ды. Онун 5-и истехкамчы, 20-си пияда иди. Бу адамларын чоху комсомолчу вэ партиячы иди. Зей-нал бир даһа нөфәрлэри йохламаг вэ көрчәкләри ишлэри изаһ этмәк үчүн эскәрлэрин ичәрисинә кетди. Саһил бөжә ағачларын далдасында кизләнән дөстәләр өзлэринә балача хәндәкләр газмышдылар. Үшүмөк үчүн тәз-тәз элларини овхалайыр,

дабанларыны бири-биринә вурур вэ көзиширдиләр. Энварзада резин га-йыглары йохлайыр, ичиндаки пу-лемйотчулара бахыр, истехкамчыла-ра вөзифәлэрини изаһ эдирди. Со-пра о, гаыглардан аралы, сәнкәр-ләрдә ерләнән десант дөстәсинә яхынлашды. Онларын кейфини со-рушуду вэ бәлидиклә сәнкәрдән-сәнк-әрә кечди. Энварзада онларын рү-һуну галдырмаг үчүн бәзән зарф-атлашырдыса да гаршыда дуран әмәлиййәтин чиддилийини унутмурду.

Саат 6 тамамда, гоюлмуш шөрт үзрә, һава ики яшыл вэ үч гырмы-зы фишәнк атылды. Мешәдә ерлән-чән топлар бир ағыздан дилләндә. Ағачлар титрәшәрәк, будагларын-дакы гары ерә сәпәләдиләр, үмуми бир курулту гулагарлы батырды. Подполковникни ичарәсилә дөстә-ләр сәнкәрдән чыхыб, гаыглары суя салдылар. Аварлар ишә дүшдү. Гуруда тәпәрлә ерийән, суда исе винтлә үзән амфибиялар габага дүшдүләр. Онлар архаларынча узун су золаглары бурахаг ирәлилдил-ләр. Гаыг дөстәлэри онлары тәтгиб-этди. Энварзада алаторанлыгда дүшмән саһилинә ирәлилдән һиссә-нин ичәрисиндә иди. Бүтүн бу-лар һамысы аз бир вахта баш верди. Көзләнлимәдән яхаланан дүшмән юхудан ала-сәрсәм айыл-ды. Нә эдәчөйини билмәдән башы-ны итирмиш һалда, топ вэ пулем-йотлардан пәрәкәндә атәшә башла-ды.

Саһилә чыхмыш десантын «ура» сәси яраглары титрәтди.

Автоматлар өз күлләлэрини дүш-мән үзәрин сәпәләдиләр. Амфибия-лар габага чумулду. Онларын арха-сынча йүйүрән пияда мешәнин дәр-индийини долуб кәндә яхынлашды. Истехкамчылар саһилдә өзлэринә мейданча дүзәлдиб, тәләсик көрпү гурдулар. Бир аздан бәрә үзәриндә топлары вэ танклары о тая кечирмә-йә башладылар. Иссәлориниз кәнди алды вэ мүһасирәйә дүшүш йөд-дәшларыны азад этдиләр.

Сәһәр Совет Мәлүмат бүросу Али Баш Команданын әмринн элан эт-

ди. Диктор Левитан, Сталин йолдашын төшәккүрүнү охуду. Һәмин төшәккүрдә Өнвәрзадә гуллуғ этдийи инссәнин дә пайы варды. Беләликлә о, Гафгаз дағларыны ашды, Терек вә Кубаны кечди, Дону архада бураһыб, Азов саһили илә Украйная доғру ирәлиләди. Юрдумузу дүшмәндән азад эдән музәффәр ордумузу сырасында вурушду. Оун дөшүндә икки Гырмызы Улду орденни, «Гафгазы мудафиә үчүн» медал парлады. О, дүшмәнин әзилмәсинә вә мүһарибәнин тез гуртармасына чалышды...

✓ Зейнал үзү олдуғу партиянын адыны тарих сәһифәләриндә күнәшин зәррин шуаларындан даһа парлаган олан бир хәтлә язмағ үчүн дәйүшдү. О, чәһәдә дә өзүнү бир партия ишчиси кими апарды. Өнвәрзадә һәмишә дәйүшчүләр арасында долашырды. Онларын дәйүш руһуну галдырырды. Чүнкү бу, гәләбәнин әсас рәһилләриндән бири иди. О, халгы илә бирликдә бир чох чәтнәликләрә раст кәлди. Бәйүк сынагдан үзү ағ чыхды. Сталин йолдашын дедийи сөзләр һәятә кечирилди. «Дүшмәни өз мағарасында эзән» ордумуз дан ери кими алышыб янан гызыл байрағы Берлинә санчды.

Мүһарибә гуртарды. «Һәгигәт бизмләдир, биз галиб кәлдик» сөзләри ағыздан-ағызә кәзди. Инди һәр кәс енә өз ишинә гайытмағ, айрылдығы пешәсинә башламағ истәйирди. Өнвәрзадә онларын ичәрисиндә иди.

VIII.

Автобусдан дүшән кими көһнә мактәб йолдашларымдан биринә раст кәлдим. Көрүшдүк, сөһбәт эдә-эдә йолумуза давам этдик. О, мәни эвләриңә дә'вәт этди. Кетдик. Бир аз динчәлдикдән сонра шәһәрә чыхмағ истәдийиһи сөйләдим. О, мәмнунийәтлә разы олду.

Мән һейрәтими кизләдә билмәдим. Райондан чыхдығым чәмиси 9 ай иди. Анчағ шәһәр о гәдәр дәйишлимишиди кя, танымағ олмурду.

Йолдашым голумдан тутарағ:

— Кәл, Ленин бағына кедәк, бир аз динчәләк,—деди. Разылашдым. Кетдик.

Көзләримин гаршысында көзәл аләм чанланды. Мәркәзи шәһәрләрдә олдуғу кими, бағын әтрафы көрпичлә һөрүлмүшдү. Көһнә ағач бармаглығлар әвәзинә үстү улдузлу көй рәңкли домир бармаглағлар салынышды. Ағачларын дии бошалдылымыш, чәркә илә күрсүләр дүзүлмүшдү. Һейкәлин әтрафындакы чичәккәр мин бир рәңклә инсана көз гырпырды. Бағын бир күнчүндә үстү гырмызы өртүклү масалар гоюлмушдү. Көнчләр ора топлашыб гәзет, журнал охуюр, шаһмат вә нәрд ойнайырдылар.

Биз бағда бир-ики стәкан чай идикдән сонра шәһәри кәзмәйә чыхды.

Шәһәр доғрудан да өз либасынә тәзәләмишиди: сәкиләр бою чәркә илә шам ағачлары әкилмишиди. Асфалт күчәләр адамын үзүнә күлүрдү. Гоҗа ағачлары чүрүйән килсә бағы инди башгалашмышды. Оун әтрафы һөрүлмүш, ени ағачлар басдырылмыш, бир сөзлә әмәлли-башлы бир хиябана дөһмүшдү. Биз күчәләри долашдығча йолдашым, бу, аз мүддәтдә олан дәйишликликәри мәнә нағл эдирди:

— Райком бинасынын янында идман мейданчасы дүзәлдилмиш, ени электрик стансиясы тикилмиш, ишә салынымышдыр. Нечә вахтдыр чанымыз мотор Мәммәдин тағга-туғғудан гуртарыб. Кәндләрдә дә электрик стансиясы тикилиб, әввәлләр бирчә «Молотов» колхозунда стансия вар иди. Инди исә Ағкөйнәк, Гапапағ, һәтта Қосалар кәндиндә дә электрик стансиясы тикилиб. Шыхлыя ени су каналы чәкилир. Орда да стансия тикилир. Булардан башга план вар ки, Дидванын янында стансия тикилсин. «Дидванһес» районун ән гүввәтли стансиясы олачағ. Индийә гәдәр телефону олмаян узак кәндләрә бу ил телефон чәкиләчәк.

Тәзә клуб тикилир...—Йолдашым данышыр вә кетдикчә һәвәсләнирди. Күн батмағ үзрә иди. Мән, Гарабулаға доғру кетмәк истәдийиһи сөйләдим. О, разылашды. Биз Диличана кедән асфалт йол илә хейли кедиб, балача бир көрпүнү кечдикдән сонра Ағстафа чайынын саһилиндәки алчағ ярган бою һәрәкәт этдик. Булағын башына гызлар топлашмышды. Онлардан бир аз аралы исә тәзә алынымыш, һәлә нәмраси белә олмаян көй рәңкли бир «Москвич» дурмушду.

Биз, булагдан су ичиб кечдик. Йолдашымдан «Москвичин» кимин олдуғуну сорушдум.

— Сослист Әмәйн Гәһрәманы, ағраном Чәһанкириндир,—дейә чаваб верди.

Биз кери гайыдыб кәзә-кәзә дөмир көрпүйә доғру кетдик. Ахар сулар, күнәшин сон шәфәғләрини әкс этдирәк гызылы рәңк чалырды.

Янымыздан сүр'әтлә бир машын кечди. Йолдашым:

— Өнвәрзадәдир,—деди,—кәндән кәлир.

Сонра машынын архасынча хейли бахыб:

— Гоҗағ адамдыр,—деди,—кәлән кими һәр иши низама салды. Районумуз әввәлки кими габагчыл олду. Бу ил дөвләт һазырлығларыны артыгламасилә еринә етирдикләринә, яхшы ишләдикләринә көрә Өнвәрзадә өзү вә ондан башга 4 һәфәр Сослист Әмәйн Гәһрәманы ады алды. Кәлән ил көрәк нечә һәфәр гәһрәман олачағ?

Гаранлығ дүшдүйүндән эвә гайытмалы олдуғ. Шәһәрин күчәләриндә кәзәләрин күлүшү әшидилирди. Аста-аста ел әсирди. Радиолар охуюрду. Нәһайәт йолдашым:

— Көрүрәним, әзизим,—деди,—һәят нечә дәйишир. Ону ениләшдирән инсанлара доғрудан да гәһрәманлығ һалалдыр!

Мән оун сөзләрини тәсдиғ этдим.

